

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 07.05.2024 Kabul/Accepted: 27.09.2024

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 89-109.

16. YÜZYILDA ANADOLU TÜRKMENLERİ SİYASİ REKABET İÇİN BİR ARAÇ MI: YAVUZ SULTAN SELİM VE ŞAH İSMAİL MÜCADELESİ ÖRNEĞİNDEⁱ

Tuğçe SİCAKYÜZⁱⁱ, Ahmet DEMİRⁱⁱⁱ

Öz

Anadolu'da sosyo-kültürel ve ekonomik tarihinin önemli aktörlerinden biri olan Türkmenler, büyük ölçüde konar-göçer yaşam biçimini hayat tarzı olarak benimsemişler, hareketli hayat tarzları ve zengin kültürel yapıları nedeniyle çoğu dönem siyasi otoritelerin ilgi odağı olmuşlardır. Zaman zaman bu otoriteler tarafından yönlendirilmişler ve hatta ikili rekabette onların siyasi bir vasıtası haline getirilmişlerdir. 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'le 1501'de Şah İsmail arasında yaşanan rekabetteki konumları bu bağlamda değerlendirilebilir. Her iki siyasi güç, aralarında yaşanan rekabet çerçevesinde Türkmenlerden istifade etmişlerdir. Merkezîyetçi bir siyaset izleyen Yavuz Sultan Selim, bu siyasetini Türkmenler üzerinde de uygulamaya çalışmış ve onları toprağa, dolayısıyla vergiye bağlamaya gayret etmiştir. Safevi Hükümdarı Şah İsmail de daha esnek bir hayat teklifi ile Türkmenler üzerinde nüfuz elde ederek onları Osmanlı Devleti aleyhine kullanmaya çalışmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti İslam'ın Sünni yorumunu benimserken Şah İsmail ise İslam'ın Şii bir yorumu benimseyip Türkmenlerin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına çözüm önerileri üreterek bir başka nüfuz sahası oluşturmuştur. Yukarıdaki gelişmelerin doğal bir sonucu olarak Şiiliğe meyleden bazı Türkmenler, Şah İsmail tarafından Yavuz Sultan Selim'le rekabetinde bir araç haline getirilmiştir.

Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in rekabetinin zirve noktası, Çaldıran Savaşı olmuştur. Bahsedilen rekabet, adı geçen savaşta Türkmen boylarının aktif faaliyetleri ile o dönem için son bulmuştur. Bu yazıda, siyasi iradeyi elinde tutan otoritelerin sosyal unsurlardan nasıl istifade ettiği konusu Türkmenler örneğinde ele alınmaya çalışılmıştır. Böylelikle Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in siyasi rekabetinde önemli bir vasıta olan Türkmenlerin siyasetin şekillenmesindeki rolleri ortaya konmuş olacaktır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında literatür incelemesi yapılmıştır. Veriler toplanırken Osmanlı kronikleri, arşiv kaynakları ve bunlara dayanan bilgilerin yer aldığı modern araştırmalardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkmenler, Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail, Şii, Kızılbaş.*

Are Anatolian Turkmens a Tool for Political Competition in the 16th Century: In the Example of the Struggle of Yavuz Sultan Selim and Shah Ismail

Abstract

Turks who migrated from Central Asia to Anatolia were called Turkmen in history because they lived their lives by organizing themselves in clan, community and tribe forms, and some of them were formed by adopting a nomadic lifestyle instead of a settled lifestyle. While the Ottoman Empire, which was

ⁱ Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlanan "Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in Rekabetinde Siyasi Bir Vasıta Olarak Türkmen Unsuru" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, e-posta: tugcesicakyuz@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5362-7195.

ⁱⁱⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: ademir38@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3272-775X.

founded in 1299, was in the Imperial Era, there were still Turkmen Tribes subject to it in Anatolia. Turkmen Tribes, as in the past, were used as tools of those who had conflicts of interest and disagreements between them and were used to be the winning side in the power wars between the two sides. When we came to the 16th century, Shah Ismail, who was a descendant of the Erdebil Order and founded the Safavid State in 1501, was against the political successes of Yavuz Sultan Selim, the 9th Sultan of the Ottoman Empire, as well as his influential personality in the Sunni Islamic World. Shah Ismail tried to take advantage of the Turkmens against Sultan Selim. In Anatolia, the Qizilbash Turkmens, who were inclined towards Shiism, were used by Shah Ismail to shake the peace and order in the Ottoman society, and in this way the Shah tried to prevent the successes of Sultan Selim, who was dealing with internal turmoil. The influence of the ethnic personality of Shah Ismail, who was undoubtedly a Turk, on the Turkmens did not go unnoticed. As a result, the rivalry between Yavuz Sultan Selim and Shah Ismail ended in the Battle of Chaldiran with the activities of the Turkmen Tribes. In this study, a literature review was conducted within the scope of qualitative research method. While collecting data, Ottoman chronicles, archive sources and modern research including information based on them were used. The importance of this study; It is aimed to try to contribute to the literature by examining the still controversial concepts such as Shiite, Alevi and Qizilbash in history and the events that took place under the influence of these concepts, revealing the role and benefits of the Turkmens in the struggle of the two rulers.

Keywords: *Turkmens, Yavuz Sultan Selim, Shah Ismail, Shiite, Qizilbash.*

Extended Abstract

The Turks, who began to accept Islam in the 10th century, began to migrate from their homeland, Central Asia, to Anatolia (Asia Minor). Among the migrating Turks, those who preferred a nomadic life were called Turkmen. The Great Seljuk state, which adopted the Sunni sect of Islam, ruled in Anatolia in the 9th and 10th centuries. The Turkmen people, who were subject to the Seljuks at that time, were not strangers to Shiism. Just as we can mention it as a sub-branch of Shiism among the Turkmens in Anatolia, the groups that differed in their beliefs and customs and were supporters of Ali within the Great Seljuk State, which adopted the Ahl al-Sunnah, began to be called Alevi. The groups that do not like the administration of the government, have problems with the state and are in favor of overthrowing the government, did not hesitate to use these communities to achieve their goals by fueling the religious tendencies of these Alevi communities under the names of sects, lodges, dervishes, sheikhs and fathers, and dragged them into rebellions that troubled the state but unfortunately ended in bloodshed. During the Great Seljuk Period, the Shiite-Alevi tendencies of the Turkmen people in Anatolia were reflected in the sources as well as historical events.

Throughout history, Turkmen groups have managed to become the center of attention by attracting the attention of political authorities. These authorities were sometimes manipulated as political tools.

The Ottoman Empire, which was founded as a frontier principality in Anatolia at the end of the 13th century, also adopted the Ahl al-Sunnah, like the Great Seljuk State. Turkmens, who existed at the core of the Ottoman Empire, became subject to the Ottoman Empire one by one as the Ottoman Empire grew and expanded its sovereignty. Although this situation had an advantage for the Turkmen Tribes, it also had a disadvantage. It was an advantage to be subject to power greater than itself and to be under protection against dangers that might come from outside. The disadvantage was the Ottoman Empire's policy of increasing centralization with Mehmet the Conqueror. Accordingly, it was envisaged that the freedom-loving nomadic Turkmens would live a more restricted life under the supervision of the state, and it was planned to increase the number of households from which taxes were collected by trying to adapt the nomadic people to settled life. Increasing taxes and irregularities of tax collecting officials have also posed a problem for Turkmens. The fact that the Turkmens, who were with the Ottomans when they established the state, were pushed to the background and important positions were given to the devshirme in the state instead of them, also created a problem. In addition, the fact that the Ottoman Empire considered itself the heir of the Seljuks and adopted the Ahl al-Sunnah did not suit some Turkmen people who internalized Alevism. In general, these problems we have mentioned caused a rift between the Ottoman central administration and the

Turkmens. *The Ottoman Empire's policy towards the Turkmen people has always been to make them tax-paying subjects tied to the land.*

While expanding the Ottoman lands in Anatolia in the 1300s, in the same years, Sheikh Safiyüddin increased the fame of the Ardebil Order and focused on spreading the order beyond the south-east borders of Anatolia. While the Ardebil-Safavid Order was known as a Sunni order, it started to become Shiite with Sheikh Cüneyt, the grandson of Sheikh Safiyüddin. When Sheikh Cüneyt died, his son Sheikh Haydar, who succeeded him, reportedly wore the twelve-segmented red cap (crown) first for himself and then for his disciples, because he saw it in his dreams. From now on, members of the Safavid Order were called Qizilbash. The Qizilbash were also extreme supporters of Ali, like the Shiites. During the reign of Sheikh Cüneyt and Sheikh Haydar, efforts to recruit people from Anatolia for the order began. Sheikh Cüneyt visited Anatolia during the reign of Sultan Murad and endeared himself to the Turkmen divisions. Sheikh Haydar, on the other hand, trained his disciples whom he deemed capable in Anatolia and sent them back to Anatolia as the caliph to spread the views of the Erdebil Order and gather disciples. In fact, the father of the Qizilbash who started the rebellion we know as Shahkulu was one of the caliphs of Sheikh Haydar. When Sheikh Haydar passed away, his son Sheikh Ismail took over the post of the order. Although he was young, Ismail received incredible support and allegiance from the Sufis of Ardabil and Anatolia, and after winning many victories with this power behind him, he founded the Safavid State in Tabriz in 1501.

The most important aim of Ismail, who rose from Sheikh to Shah in the first quarter of the 16th century, was to expand his state. Shah Ismail, who saw the Ottoman Empire, which was considered the leader of the Islamic World, as a rival, won the Turkmens to his side with the propaganda he made for this purpose. He declared war on the Ottoman Empire with the support he received from the Turkmens living in Anatolia, who were loyal to him but lived under Ottoman rule. Because he knew that religious power was political power. The Turkmen people living in Anatolia, who could not see a future for themselves under the Ottoman central administration, saw Shah Ismail as a savior and his country as their homeland. Some of them migrated to Iran, and some of them continued Shah Ismail's propaganda efforts. Although Yavuz Sultan Selim, who ascended to the Ottoman throne in 1512, took some precautions against this threat, which he noticed when he was a prince, but he could not get any results. After Yavuz Sultan Selim consolidated his place on the throne, the first thing he did was to attack Shah Ismail to solve this problem, and the struggle of the two rulers ended in the Battle of Chaldiran, fought between the Turkmen peoples. Turkmen tribes, one of the founding elements of the Safavid State, played an important role in the Battle of Chaldiran between Yavuz Sultan Selim and Shah Ismail. This war was the turning point in the rivalry between Yavuz Sultan Selim and Shah Ismail, which had been going on for years. According to the findings we obtained as a result of the research, Anatolian Turkmens became a political tool in which Shah Ismail used their religious tendencies against the Ottomans in order to get rid of the problems they had with the state. They became pawns in the struggle between Sultan Selim and Shah Ismail. The Turkmen people in the Safavid State army in the Battle of Chaldiran were not a sufficient force for Shah Ismail to win the war. The Turkmen people were only effective in social events other than war and in creating civil unrest.

Giriş

Türkmen Boyları, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki rekabette önemli bir unsur olmuştur. İki hükümdarın dinî-mezhebî tercihleri birçok araştırmacı tarafından Sünnî-Şîî mücadelesi olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti başlangıçtan beri Sünnî-Hanefî bir yorumu benimserken Yavuz döneminde bu yapının daha da katı bir yoruma dönüşmeye başladığı söylenebilir. Diğer taraftan Safevilere bakıldığında, Şah İsmail'in ataları döneminde dinî bir niteliği olan Erdebil Tarikat'ına zamanla siyasi bir nitelik kazandırdığı görülmektedir. Şöyle ki; Erdebil Tarikatı Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar döneminden önce Sünni bir tarikatken, Şeyh Haydar'ın müritlerine 12 dilimli kırmızı başlık (taç) giydirmesi ile Şii bir karakter kazanarak siyasallaşmıştır. Erdebil Tarikat müritleri, kızıl başlık giyip Şii bir eğilim gösterdiklerinden Kızılbaş ismini almışlardır. Tarihte, bu inancı benimseyen gruplar; Alevi, Râfizi, Mülhid, Zındık gibi isimlerle de anılmışlardır. Osmanlı uleması, kendi itikatları ve devletin merkeziyetçi yapısına uymayan zümreler için bu terimleri kullanmış ve onları İslamiyet dışı kabul etmiştir. Şeyh Haydar'ın ortaya çıkardığı Kızılbaş kavramı ile varlığını daha keskin ortaya koyan Sünni-Şii farklılığı, Şah İsmail tarafından Anadolu Türkmenleri vasıtasıyla Yavuz Sultan Selim'e karşı üstünlük sağlamak amacıyla kullanılmıştır.

Anadolu Türkmenlerinin Osmanlı-Safevi devletleri arasındaki rekabette oynadıkları belirleyici rol dikkate değerdir. Zira Türkmenler, konar-göçer bir hayat tarzına alışkın, dolayısıyla özgürlüklerine düşkün oldukları için gittikçe güçlenen Osmanlı merkezî otoritesine itaate pek yanaşmamışlar, Şah İsmail'in daha esnek çağrısına uymuşlardır. Osmanlı'nın merkezi otoritesi karşısında adem-i merkezi bir yapıyı vadeden Şah İsmail'in propagandası Türkmenler üzerinde etkili olmuştur. Bu durum da iki büyük siyasi otoritenin birbirleri üzerinde hakimiyet kurmalarında önemli bir unsur olan Türkmenleri öne çıkarmıştır.

Çalışmanın önemli sorunsallarından biri de Anadolu Türkmenleriyle özdeşleşen Kızılbaş olgusudur. Kızılbaşlığın tarihi menşei ve gelişimi ile Türkmenler üzerinde meydana getirdiği psikolojik etkiyi açıklamak önemli bir konudur. Öyle ki, XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşanan Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail mücadelesinde Türkmenler tarafından gerçekleştirilen ayaklanmalar konunun arka planını hazırlayıcı faktörler içermektedir. Bu bağlamda bahsedilen faktörler, ayaklanmalara katılan zümrelerin sosyo-kültürel ve ekonomik tabanlarının anlaşılması ve Kızılbaş olgusunun ortaya çıkmasında etkili olan hususların tespit edilmesi açısından önemlidir. Tabii ki bu noktada bazı etkenlerden bahsedilebilir. Mesela Anadolu'da yaşayan Türkmen ahalinin Osmanlı merkezi yönetimi ile yaşadığı anlaşmazlıklar bunların başında gelmektedir. Diğer taraftan onların Safevi Devleti'nin etkisine girmeleri bir başka faktördür. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden uzaklaşan Türkmenlerin yol açtığı zararlar ve nihayetinde Yavuz'un Şah İsmail'e karşı savaş kararı alması da bu konuyla ilişkili diğer etkenlerdir.

Çalışmada ele alınan konuyla ilgili olarak orijinal Osmanlı kaynakları kullanılmıştır. Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde yaşayan tarihçi ve devlet adamı İdris-i Bitlisi tarafından Farsça kaleme alınan *Selim-Şah-name*, yine Hoca Sadettin Efendi'nin *Tacü't-Tevarih* adlı eseri, Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Künhü'l-Ahbar'ı*, Celalzâde Mustafa'nın *Selimmânâme* adlı eserleri başvuru kaynakları olmuştur. Bu çalışmada gündeme getirilen Türkmenlerin konusu daha önce dolaylı olarak Tufan Gündüz tarafından incelenmiştir. *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler* ve *Son Kızılbaş Şah İsmail* adlı eserleri bu kapsamda önemli eserlerdir. Ayrıca Bekir Kütükoğlu, Faruk Sümer gibi önemli tarihçilerimizin değerli eserleri de konumuzla dolaylı olarak alakalı eserler arasında bulunmaktadır.

Konuyla İlgili Bazı Kavramlar

Bir bilim olan tarih, tüm bilimler de geçerli olan sebep-sonuç ilişkisine dayanır. Tarihin temelinde yer alan sosyal olay-olgular da bir ya da birden fazla sebebe bağlı olabilir. Hatta bazen konu ile ilgili hiçbir bağlantısının bulunmadığını düşündüğümüz faktörler o olayın sebebi olabilmektedir. (Arslanoğlu, 2002, s. 3). Bu çalışmada ele alınan kavramlar tarihte çeşitli sebeplerle ortaya çıkmış ve yaşanan yeni olaylarla katlanarak farklı boyutlar kazanmıştır. Bahsedilen kavramların tarihte ihtiva ettiği anlamları ile günümüzde kullanılan manaları farklılık gösterdiğinden bu kavramların bazıları araştırmanın bu bölümünde incelenecektir.

Şia/Şii

Şia, Arapça'da (şy'a) kökünden gelen bir sözcüktür ve genelde taraftar, bölük, fırka, yardımcı manalarında kullanılır. Terim anlamında ise Hz. Muhammed'in vefatının akabinde meşru halife olarak Hz. Ali'yi ve onun Ehl-i Beyti'ni görenler hatta ondan sonra gelecek halifelerinde Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerektiğine inanan insanların oluşturduğu müşterek topluluk anlamındadır. Sünni mezheplere ait kaynaklarda Şia sözcüğü, farklı ifadelerle ama aynı cihet de Hz. Ali taraftarı ve onun halifelik ile imamlığını savunan kişiler biçiminde tarif edilmiştir. Kendisinden sonra Hz. Muhammed'in bir halife tayin etmemesi, şiddetli münakaşalara yol açmış, Hz. Ali tarafgiri olup onu benimseyenler Şia/Şii adını almıştır. Ama Şiilik, o dönemde bir mezhep adını ifade etmemiştir. (Fırlı, 1993: s. 33). Şiiliğin mezhepleşme süreci, Hz. Hüseyin'in acımasızca katledildiği Kerbela Vak'ası sonrası başlamıştır. (Öz, 2010, s. 114-115).

Alevilik

Aleviliğin sözlükteki anlamı, Hz. Ali taraftarı olmak onun yanında olmak, onun yolunda yürümek demektir. Alevilik İslam'ın içindedir ama bir din ya da mezhep değildir. Daha çok toplumsal hayatı belirleyen, sosyal yaşamı düzenleyen ve coğrafi olarak Anadolu'ya özgü bir inanç sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Dedekargınoğlu, 2010, s. 328). Türkiye'nin de bugün içinde olduğu anlam karmaşasından Alevilik ile alakalı kavramlar da payını almaktadır. Tarihsel kontekstlerini saptırarak kullanılan terimlerin başında Alevi kavramı gelir. Günümüz Alevileri kendilerini tanımlarken bu terimi kullanmakta ısrarcıdır. Buna gösterilen birinci sebep Alevilik teriminin, inanç odağındaki Hz. Ali'nin isminden

türetilmesi, ikinci sebep tarihte Alevilere verilmiş Râfizi, Kızılbaş, Mülhid, Zındık gibi kavramlara kıyasla daha az aşağılayıcı olduğu düşüncesidir. (Ocak, 2000, s. 133).

Şiilik ve Aleviliğe bakıldığında 3 ortak unsur göze çarpar. Bunlar Hz. Ali, On İki İmam Kültü (Hz. Ali soyundan gelen ve imam olarak kabul edilen 9 kişi) ve Ehl-i Beyt. Bunlar haricindekilerin ritüel ve ibadetlerinde hiçbir suretle birbirine benzemedikleri görülmektedir. Diğer taraftan Alevi sözcüğünün 15. ve 16. yüzyıllarda Anadolu'da Haydari, Kalenderi, Bektaşî, Babai, Torlak, Kızılbaş gibi zümrelerin adlandırılmasında da kullanıldığı bilinmektedir. (Akın, 2023, s. 34).

Kızılbaş Türkmen Boyları

Safeviye Tarikatının müritleri genelde Erdebil Sufileri olarak adlandırılırdı. Tarikat postunda Şeyh Haydar'ın oturduğu dönemde, tarikatın Şeyh Cüneyt koluna tabi olan sufileri ayırt etmek amacıyla Kızılbaş ismi verilmiştir. Şeyh Haydar'ın kullanacağı kızıl başlık onun gördüğü bir rüyaya dayandırılmıştır. Geleneğe göre Şeyh Haydar'ı bir gece rüyasında ziyaret eden gayb alemleri müritlerine on iki dilimli tac (başlık) giydirmesi talimatını vermiştir. Şeyh Haydar uyanınca herkesin giydiği Türkmen şapkası yerine, Tac-ı Haydar olarak bilinecek on iki dilimli bir şapka giymiştir. Müritleri ve halifeleri de onu takip etmiş, kızıl başlık giymişlerdir. (Yıldırım, 2017, s. 203).

Kızılbaş Türkmenler ise Safevi Hanedanı (Şeyh Haydar'ın soyundan gelenler) taraftarı ve Safevi egemenliğini koruyup onlara siyasi-mezhebi emellerinde yardım eden konar-göçer Türk boylarıdır. Kızılbaş Türkmenlerini 2 kola ayırmak mümkündür. 1. Safevi Devleti'nin kurulması ve gelişmesine katkısı olup, bu devletin seyfiye (askeri) bölümünü oluşturan Kızılbaş Türkmen Boyları. 2. Anadolu'da yaşayan, içlerinde Hz. Ali ve Şah İsmail'e sevgi taşıyan Safevi taraftarı olan boylar. (Javanshir, 2007, s. 326). Anadolu'da Kızılbaşlık olgusu ise Safevi propaganda faaliyetlerinin etkisiyle 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Halk İslam'ının Sünnilik ve Kızılbaşlık (Alevilik) olarak ikiye ayrılması neticesinde teşekkül etmiştir. (Savaş, 2013, s. 7). Kızılbaş Türkmen boylarının Şah İsmail'e katılmasının, onun askeri gücünün çoğalması ile ilişkili olduğundan, Şah İsmail Safevi Devletini kurduktan sonra bazı önemli devlet makamlarını, askeri tayin kararlarını Kızılbaş Türkmen Boy Başkanlarına verdi. Bu çerçevedeki bazı Kızılbaş Türkmen Boyları: Ustaclu, Varsak, Şamlu, Tekelü, Avşar, Çepni, Dullkadir/Zülkadir, Kaçar, Karamanlu ve Musullu'dur. (Javanshir, 2007, s. 326).

Osmanlı döneminde ilk defa Sultan II. Bayezid 1501 senesinde Şarur (Şerur) Savaşı öncesinde Elvend Akkoyunlu ve Kürt Emir Hacı Rüstem'e yazdığı nâmede, Kızılbaş terimini, Safevi taraftarı anlamında kullanmıştır. (Teber, 2005, s. 29). Safevi taraftarı olan Kızılbaş Türkmen boylarının Osmanlı Devleti ile Safevi Devletini İslam Dünyası'nda egemen bir konuma getirebilmek için mücbir ve sert bir harbe girmeleri gecikmemiştir. İki asırdan uzun sürecek bir mücadelenin başlamasına sebep olmuşlardır. (Genç, 2021, s. 82).

16. Yüzyılda Osmanlı-Safevi Mücadelesinin Güç Kazanmasında

Etkili Olan Bazı Olaylar

Şahkulu İsyanı (1511)

Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifesi Hasan ile oğlu, Şahkulu Baba Tekeli veya Karabıyık oğlu ismiyle bilinirdi. Korkuteli Yalımlı Köyü'nde yaşayan Şahkulu, memleketinin halkını Şeyh Haydar'a bağlamaya memur edilmişti. Hasan Halife ve oğlu Tekeli (Antalya) yakınlarında ibadetle meşgul olarak şöhret kazanmışlardı. Osmanlı Sultanı II. Bayezid baba ve oğula takdirlerinden ötürü her sene 6-7 bin akçe göndermiştir. Anadolu'daki otorite boşluğu, şehzade isyanları yaşanırken bu durumdan faydalanan Şahkulu, Şah İsmail'e Batı Anadolu ve Rumeli'de taraftar toplamış, insanları Şah'a biat etmeye davet etmiştir. Bu çağrıya uyanlar ekonomik sıkıntı çeken, Osmanlı merkezi yönetimine girmek istemeyen ve yönetimden memnun olmayan konar-göçer Kızılbaş Türkmen Aşiretleri olmuştur. Osmanlı'nın aksine Şah İsmail ise kendilerine katılan Türkmenlerden vergi toplanmayacağını ve eski düzenin devam edeceğini duyurmaktaydı. (Arslanoğlu, 2002, s. 25).

Babası vefat edince kendi zamanının geldiğini düşünen Şahkulu ayaklanmış, taraftarlarıyla propaganda yapmaya başlamıştır. Antalya'dan Saruhan'a (Manisa) hareket etmekte olan Şehzade Korkud'un hazinesine saldırıp önemli miktarda ganimet elde etmiştir. Sonra da Antalya, Burdur, Kızılcaakaya, Elmalı ve İstanos'u basmış kadıyı öldürmüş, halkın bir kısmını katletmiştir. Bu olaylar üzerine Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa olayları bastırmak üzere vazifelendirilmiş fakat hadiseleri hafife almasından dolayı emniyetsiz davranmış ve 1511'de Kütahya yakınlarında öldürülmüştür. Şehzade Korkud vaziyeti merkeze bildirmiş, Osmanlı merkezi yönetimi ise bu ayaklanmanın bitirilmesi için Şehzade Ahmed ve Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa'yı tayin etmiştir. Bu sırada Şehzade Ahmed "*Saltanat bana verilmiştir*" diyerek Ali Paşa ve ileri gelenleri kendisine biat etmeye davet etmiş lakin ret cevabı almıştır. Şehzade ise küsüp Ali Paşa'nın yanına oğlu Alaaddin Ali'yi bırakarak sancağına çekilmiştir. (Arslanoğlu, 2002, s. 26). Osmanlı ordusu arada dağılsa da Ali Paşa dirayetini kaybetmemiş, dağılmış birlikleri hemen toplamıştır. Ali Paşa 2 Temmuz 1511 tarihinde Çukurova'da Şahkulu'nu yakalamış ama hem kendisi hem de Şahkulu orada ölmüştür. Ali Paşa ölünce Osmanlı ordusu dağılmış, İran hududuna kaçan asileri yakalanamamıştır. (Akyel ve Şimşek, 2014). Sultan II. Bayezid'in hastalığı ve yaşlılığı sebebiyle zayıflayan otoritesi, Anadolu'daki Şah İsmail tehdidi, Memlükler karşısında alınan mağlubiyetler şehzadeler arasında taht mücadelesinin başlamasının müsebbibi olmuştur. Bu sırada Anadolu'da ortaya çıkan Şahkulu isyanı saltanat mücadelesinde Şehzade Selim'in önünü açmıştır. (Tapan, 2021, s. 325). Şehzade Selim, Şehzade Ahmet'in Şahkulu isyanına son vermek için babası tarafından vazifelendirildiği dönemde yani Şehzade Ahmet'in isyanla meşgul olduğu zamanı taht mücadelesi için harekete geçecek dönem olarak seçmesi rastlantı değildir. Şehzade Ahmet'in, Şehzade Selim'in muhtemel hareketinin önüne geçmesini engellemek için isyanın en şiddetlendiği zaman Selim tarafından seçilmiştir. (Tapan, 2021, s.

325). Yani bu isyan iki şehzadenin taht mücadelesinin de parlaması için siyaset unsuru olarak kullanılmıştır diyebiliriz.

Şahkulu, Kızılbaş Türkmen zümrelerinin nazarında karizmatik sufi kimliği ve ihtilalci bir Mehdi hareketinin lideri olarak ön plana çıkmıştır. Bir devlet kurarak onu başarılı bir şekilde yöneten Şah İsmail'in takipçisi olan Şahkulu'nun tipik bir Türkmen babası olduğu kadar Şah'ın da rakibi olduğunu unutmamak gerekir. Osmanlı Devleti'nin artık sona geldiği ve devleti devralacak Mehdi'nin Şahkulu olduğu düşüncesi de onun şahsında akis bulmuştur. (Öz ve Yeşil, 2015).

Nur Ali Halife İsyanı (1512)

Nur Ali Halife ayaklanması, Şah İsmail'in Sultan Bayezid'in son döneminde şehzadeler arasındaki saltanat mücadelesini fırsat bilerek, Anadolu'ya gönderdiği Rumiyeli Nur Ali Halife tarafından Koyulhisar civarında başlatılmış bir Türkmen ayaklanmasıdır. (Teber, 2005, s. 117). Nur Ali etrafına topladığı 4.000 kişiyle Tokat'ı zapt-etmiş, Şah İsmail adına hutbe okutmuştur. Bölge halkının Alevileri bu durum karşısında memnun olsalar da Tokat halkının muhalefeti sebebiyle isyancılar Tokat'ı yakıp yıkmışlardır. Burada yaşayan Varsak, Karamanlı, Avşar, Hamidelli, Turgutlu, Bozoklu Türkmen aşiretlerinin isyancıların etrafında toplanmasıyla sayıları 20 bin olmuştur. (Büyükyıldırım, 2012: sf. 16). Hoca Saadettin bu insanlara "... ol tarafın Türk'ü, Kızılbaş'a tutkun idiler." demektedir. (Hoca Saadettin Efendi, 1979, s. 328.) Amasya Valisi Şehzade Ahmed, isyanı bastırmak için Yularkıstı Sinan Paşa'yı memur etmiş ama Sinan Paşa mağlup olmuş ve iki bin askeriyile öldürülmüştür. (Büyükyıldırım, 2012, s. 16).

Celâl-zade Mustafa'nın naklettiğine göre, Şehzade Ahmed'in oğlu Şehzade Murad yanındaki on bin kişiyle beraber Nur Ali Halife'ye katılır. Amasya Valisi Şehzade Ahmed'in yanındaki kişiler, Sultan Selim'e karşı mücadele için asker gerekli olduğunu, buldukları bölgede Kızılbaşların yoğun olduğunu ve bir şehzadenin Kızılbaş olması durumunda, Kızılbaş Türkmenlerden gerekli asker sayısını toplayabileceklerini, böylelikle Yavuz'la mücadele edebilecek duruma gelebileceklerini Şehzade Ahmed'e anlatır. Bu nedenle Şehzade Ahmed'in büyük oğlu Şehzade Murad kasten Kızılbaş yapılır ve İslami gelenek bıraktırılır. Şehzade Murad'ın etrafında yirmi bin silahlı Kızılbaş toplanır. Şehzade Murad, Kızılbaş Türkmenlere, Şehzade Ahmed'e yardım etmeyi teklif eder, Kızılbaş Türkmenler ise bu teklife karşılık Şah İsmail'e gitmeyi teklif ederler. (Celâl-zade Mustafa, 1990, s. 328). Merkeze gönderilen rapor da ise Şehzade Murad'ın kendi arzusuyla Kızılbaş olduğu yazar.

Nur Ali Halife ile yandaşları, 20 Temmuz 1512'de üzerlerine gönderilen Osmanlı ordusu tarafından dağıtılmışlardır. (Gül ve Karadeniz, 2020). Vazifesini tamamlayan Nur Ali Halife Erzincan'a dönmüştür. Anadolu'da çıkan Kızılbaş Türkmen isyanlarının müsebbibi olan Şah İsmail, Tekeli yöresindeki Şahkulu ayaklanmasına devlet desteği vermemiş lakin Nur Ali Halife'yi Erzincan Valiliği'ne tayin ederek, Orta Anadolu'da çıkan isyanı bizzat ilgilenerek takip etmiştir. Sonuçta daha evvel olduğu gibi Şah'ın amacının Osmanlı Devleti'ni parçalamak olduğu açıkça görülmektedir. (Vurgun, 2021, s. 93).

Bozoklu Celal İsyanı (1519)

7 Mart 1519'da Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi dönüşünde, Bozoklu Şeyh Celal adında bir Türkmen'in çıkardığı ayaklanmadır. Bozok (Yozgat) Türkmenlerinden, Tokat'ın Turhal kasabası halkından Celâl adlı bir Kızılbaş şeyhi abdal kisvesine bürünüp kendisini mecnunluğa vurarak Turhal civarında bir mağaraya yerleşmiştir. Bölge halkının çoğu ya Kızılbaş ya da Kızılbaş olmaya meyletmişlerdi. Bu Kızılbaş Türkmenler mağarada Şeyh Celal'i gizlice ziyaret etmiş, onun meczub-i ilahi olduğunu etrafa yaymaya başlamışlardır. Kendisini kılıcın kesmeyeceğine ve okun ona batmayacağına insanları inandırmış, "üstümden Yavuz yel esmez Halife-i zaman ve mehdi-i devran benim" diye Mehdiliğini iddia etmeye başlamıştır. Birçok kişi etrafında toplanıp, ona rükû ve secde etmeye başlamıştır. (Erkan, 2014, s. 180). Bozoklu Celal, Vezir-i Azam Piri Paşa'nın padişahın yanına gitmesini fırsat bilerek ve belki de Şah İsmail'den aldığı emir doğrultusunda, öncelikle Bozok vilayetinde isyanı başlatmıştır. İsyancıların üzerine gelen Rum Beylerbeyi Şadi Paşa, Zile'ye doğru gidip asker toplamak için etrafa ulaklar saldıığında isyancıların hücumuna uğramış; Defterdar, Tokat Çeribaşısı ile kardeşleri, Dulkadirilerden Zünnun Bey ve birçok askeri şehit edilmiştir. Şadi Paşa ise yaralı olarak Amasya'ya ulaşmış burada asker toplayıp tekrar faaliyete geçmiştir. Bozoklu Celal'in, Şadi Paşa'ya karşı kazandığı zafer onun şöhretini artırmıştır. (Tansel, 1969, s. 97).

Rumeli Beylerbeyi Ferhat Paşa, Yavuz Sultan Selim tarafından isyanı bastırmak üzere vazifelendirilmiştir. 1519 yılında Erzincan'da Osmanlı ordusu ile kazma kürekli tecrübesiz askerlerden oluşan Bozoklu Şeyh Celal'in ordusu karşılaşmıştır. Kısa sürede Şeyh'in ordusu dağılmış, Şeyh Celal'de kaçmaya çalışırken Osmanlı ordusu tarafından yakalanıp başı kesilmiştir. Kesik başı bir kanıt ve zafer niteliğinde İstanbul'a gönderilmiştir. (Çetin, 2018, s. 23).

Bu hadise her ne kadar küçük çaplı olsa da etkisi büyük olmuştur. Yandaşların kendilerini "Celali" olarak isimlendirmiş olması, daha sonra Osmanlı'da çıkacak isyanların da aynı isimle adlandırılmasına neden olmuştur. Bozoklu Şeyh Celal isyanı diğer Kızılbaş Türkmen ayaklanmaları gibi mesiyani bir hareket olsa da Şah İsmail tarafından organize edildiği ya da Şah'a güvenilerek çıkarıldığı ortadadır. (Akyel ve Şimşek, 2014)¹.

¹ Mesiyani kelimesi Mesih veyahut Mehdi kelimesinden türetilmiştir. Mesih ise muhtelif dinlerde dünyanın sonunda geleceği düşünülen kurtarıcıdır. Yaşanan tüm Kızılbaş Türkmen isyanları farazi bir kurtarıcının geldiği düşüncesi ile gerçekleşmiştir. Kızılbaş halktaki bu Mehdi bekleme inancına dair yansımaları Saim Savaş "XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik" adlı kitabında Mühimme kayıtlarına dayanarak yer vermiştir. "Örneğin Sivas'ta Kulu isimli birinin "Mehdi-i Zaman" gelir dediği için siyaset edilmesi ve kendisine tâbi olan yoldaşlarının kürek cezasına çarptırılmaları, Şam'daki Beni Emeviye Camii'ne giren Haydar Hüseyin'in camiinin tezhipli üç mermer direğini kırıp, camii görevlilerinden birisini bıçakla yaraladıktan sonra kendisinin "sahib-i zaman" olduğunu iddia etmesi" bu inancın emareleri olarak kabul edilebilir. (Savaş, 2013, s. 10). Osmanlı merkezi yönetimi tarafından heterodoks İslami bir ideolojiyi kullanması sebebiyle Râfizi diye tanımlanan hareketler genellikle ihtilalci mesiyani bir karakter sergilemiştir. Zındıklık ve mühlidlik diye de tanımlanan aydın sûfîlerin hareketlerine de mistik bir mesiyaniizm hâkim olmuştur. (Ocak, 1990, s. 1209).

Osmanlılar ile Safeviler Arasında, Türkmenler

Doğuda ve batıda birçok mücadele vermiş olan Osmanlı Devleti gerek Müslüman gerek başka din ile itikatlardan çok sayıda halkı egemenliği altında toplamıştır. Hakimiyetindeki dinlerin ve mezheplerin inançlarına saygılı olan Osmanlı Devleti, resmi düşüncesine zarar vermemek şartıyla herkesi ibadetlerin de serbest bırakmıştır. Fakat Osmanlı Devleti Erdebil Tarikat Şeyhi olan Cüneyd döneminde bütün dikkatini şark hududunda yer alan çoğunlukla konar-göçer Türkmen boylarına kaydırmıştı. Bu Türkmen ahali Osmanlı merkezi yönetiminden bunalmış, vergiler altında ezilmiş ve bu ortamda kendileri açısından herhangi iyi bir gelecek görememeye başlamışlardı. Anadolu'da vaziyet böyleyken, bu Türkmen boyları siyasi, sosyal, ekonomik çıkarlarının yanı sıra dini çıkarlarını da Şah İsmail'den yana görmüşlerdir. Çünkü Şah İsmail, yaptığı propagandalarla Türkmenlere daha huzurlu bir hayat sürebilecekleri bir yurt çerçevesinde sunabilmişti. Şah İsmail bir taraftan da Türkmenleri, Safevi Devleti için büyük bir askeri güç unsuru olarak görmüştür. (Türüt, 2019, s. 10).

Osmanlı Devleti ve Türkmen Ahalinin İlişkisi

Osmanlı toplumunda, kuruluş döneminden beri konar-göçer diye adlandırılan yarı göçebe bir yaşam süren Türkmen boyları var olmuştur. (Işık, 1998, s. 44). Osmanlı toplumun reaya sınıfında yer alan Türkmenler devlet tarafından tebaa olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti Türkmenlerin devletin kuruluşunda üstlendikleri rolü bilseler de izlediği merkeziyetçi siyaset nedeniyle onları toprağa bağlayıp vergi kaybını önlemeye gayret etmiştir. Bu durum Türkmen ahalinin istemediği bir yaşam tarzı anlamına geliyordu. Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan merkezileşme siyaseti Türkmenlerin aleyhine olmuştur. Devşirmelerin devlet kademelerinde mühim vazifelere getirilmesi ve iktâ benzeri timar sistemi ile birlikte merkeziyetçilik siyaseti Türkmenlerde devlete karşı küskünlük ve kızgınlığın artmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti devletçi politikaları ile özel mülkiyet sistemini tamamen ortadan kaldırmış, bilhassa 16. yüzyılın başlarında topraklarının büyük bir kısmını özel mülkiyete karşı devletleştirmişti. Haddizatında Osmanlı yönetimi, Türkmenleri vergilerini ödeyen, hayvancılık ile çiftçilikten başka bir şey düşünmeyen itaat eden ve boyun eğen kırsal kesim köylüsüne çevirip pasifleştirmek istemiş hatta onlara zamanla yeni vergiler koymuştur. Bu gibi ekonomik sebepler Türkmenleri yönetime karşı memnuniyetsizliğe itmiştir. (Kayhan, 2011, s. 220).

Dönemin önemli isimlerinden Celâl-zade Mustafa *Selimmâmesinde* "İran'da Kızılbaşların yönetimde hakimiyet sağladıktan sonra timarların adil bir biçimde işe yarayan kişilere dağıtıldığı yönündeki haberlerin ulaşmasıyla Anadolu'daki Türkmen halkın İran'a meylettiklerini..." söylemektedir. Yine Celâl-zâde "Türkmenlerin Şah'a yönelmelerinin sebebi Osmanlı'nın kötü idaresiydi ve Şah İsmail'i tercih edenler geçim kaygısı olan askeri sınıftaki kimselerdi. Kötü yönetim ortadan kalkar, istikrarlı bir idare kurulursa sorunların ortadan kalkacağını düşünmüştür." demektedir. (Celâl-zade Mustafa, 1990, s. 61).

Genel kanya göre Türkmenler mezhebi eğilimleri yüzünden de Safevi etkisine girmiştir. Türkmenlerdeki Şii inancı, Safevi propagandaları ile Şiileştirilmiş ve sufileştirilmiş bir din anlayışıydı. Bu inanış, 16. yüzyıldan itibaren öncelikle Anadolu coğrafyasında, başlangıçta muhtemel olarak Osmanlı idaresince yönlendirilmiş bulunan Bektaşî dervişlerin sorumluluğunda tarikat şeklinde kurumlaştı. Eski Türklerin sosyal ve dini hayatlarının kolay ve basit bir İslam'a uygulandığı bu itikat tarzı Sünniliğe çok az benzese de halkın din duygusuna cevap veriyordu. On iki dilimli tacın (başlık) kabul edilmesinden sonra Anadolu'da hayat süren Türkmenler, Şah İsmail'e itaat ve bağlılık gösterip onu mehdi gibi görmeye başladılar. Dedesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan olan Şah İsmail, bilindiği gibi Türk'tür. Hatayi mahlasıyla Şiiliğin propagandasını yapmak için arı bir Türkçe ile yazdığı samimi manzumeleri, Türkmen kabileler arasında süratle yayılmıştır. (Akman, 2008, s. 18).

Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden ötürü bazı Türkmen ahali, Şah İsmail'in onları Tebriz'e davet etmesi üzerine oraya göç ederek Safevi Devleti'nin kurulmasında mühim roller üstlenmiş ayrıca kurulan devletin önemli makamlarında yer almışlardır. Bu göçler Osmanlı Devleti için tehlikeliydi çünkü devlete tabii olan nüfusun göçü vergilerin azalmasına neden olacağından ekonomik sıkıntıya sebep olurdu. Sultan II. Bayezid bu göçleri önlemek için Sivas sancakbeyine yolladığı hükümlerle, göç edenlerin huduttan geçirilmemelerini emretmiştir. Türkmenler Şah İsmail için hem ekonomik hem askeri güç demek olduğundan Şah İsmail (Vurgun, 2021, s. 87), "Atalarının dostlarının Acem Diyarına geçiş izni" ricasında bulunmak için kapıya nâme gönderdiyse de kelamına değer verilmeyip arzusu yerine getirilmemiştir. (Hoca Sadettin Efendi, 1979 s. 346). Hasta ve yaşlı olan Sultan II. Bayezid'in aldığı tedbirler yetersiz kalınca, en küçük oğlu Şehzade Selim kardeşlerini bertaraf ederek tahta çıkmış ve öncelikle Anadolu'da yaşayan Safevi taraftarı olan Kızılbaş Türkmenleri tespit ettirip, kılıçtan geçirtmiş ve bazılarını tehcir ettirmiştir. Ereği sadece Safevi sempatisanı Kızılbaşlarla mücadele değil, onları ortadan kaldırmak olduğundan 1514' de Çaldıran Harbinde Şah İsmail ile çarpışmıştır. (Vurgun, 2021, s. 88).

Safevi Devleti ile Türkmen Ahalinin İlişkisi

Anadolu'daki göçebe Türkmen boylarının merkezi Osmanlı hükümeti ile anlaşmazlıklarından bahsedilmişti. Bu Türkmenler İslâmi akideler ile Erdebil tarikat inancı ve Eski Acem Diyarı'nın dini kalıntılarını bir araya getirerek mezhebi bir itikat geliştirmişlerdi. Zaman zaman bu Türkmenler, Azerbaycan özellikle İran'dan gelen dini kışkırtmaların etkisiyle Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. Daha 15. yüzyıldan başlayarak Erdebil Şeyh ailesi Türkmenlerin içinde taraftar bulmuştu. Önce Şeyh Cüneyd akabinde tarikat postuna oturan Şeyh Haydar döneminde, Türkmenlerin katılımıyla Gürcü ve Rumlara karşı gazalar yapılmıştır. (Küçükaya, 2000, s. 18). Şah İsmail'in atalarının yaptığı gibi babası Şeyh Haydar, Anadolu Türkmenlerinin desteğini kazanmaya önem vermiş, kabiliyetli talebelerini ciddi bir tedrisattan geçirdikten sonra, bazı yerlere göndererek taraftar kazanarak, maddi destek sağlamaya çalışmıştır. Haydar'ın bu faaliyetlerinin yaşlı Sultan Bayezid'in saltanatına denk gelmesi, onun için faydalı olmuştur. Osmanlı'daki zayıf yönetim Şeyh Haydar'ın kazandığı taraftar sayısının artmasına olumlu tesiri olmuştur. (Temizkan, 1999, s. 475).

Anadolu'dan mürit toplamak için Safeviye Tarikat Şeyhleri tarafından gönderilen halifelerin vazifeleri arasında, Erdebil tekkesine yönelik olarak Türkmenlerin sempatisini kazanmak ve onlara tekke hakkında bilgi vermek vardı. Halifeler bunun için, Erdebil'den Anadolu'ya Şii inancı ile alakalı yazılı evrak ve kitap getirip halkın her vesile ile okumasına özen gösterirlerdi. Yine bu halifeler, Türkmenlerin Anadolu'dan Erdebil Tekkesinin yer aldığı bölgeye göçüne zemin hazırlamakla görevliydi. Göç eden Türkmenler ilerleyen zamanlarda kurulacak olan Safevi Devleti'nin askeri gücünü oluşturacaktır. (Teber, 2005, s. 69).

Şeyh Haydar'dan sonra tarikat liderliğinin tek varisi olan İsmail, yaşı küçük olması sebebiyle, yeterli yaşa ulaşana kadar Erdebil sufileri tarafından özenle korunup saklanmıştır. Halası olan Şah Paşa Hatun'un himayesinde iken, Anadolu'dan, Tuman Mişkin'den, Karacadağ'dan Kızılbaş Türkmenler gizlice İsmail'i ziyaret edip nezirlerini sunmuşlardır. İsmail, Kızılbaş reisleri ile birlikte harekete geçme zamanının geldiğine karar vermiş, Gilan'dan ayrılıp Tarım'a gelmiş orada Şeyh İsmail'in hurucunu haber alan 1500 Türkmen ona katılmıştır. Güvenlik nedeniyle Erdebil'den ayrılıp Erzincan'a gelen Şeyh İsmail, Bingöl Yaylaklarında Ustaclu Türkmenlerine gitmiş, onu orada Ustaclu aksakalları ve oymakbaşıları karşılamıştır. Türkmenler onu ayaklarını yere vurup, türküler söyleyerek karşılamış ve aşiretlerinin içine götürmüşlerdir. Ustaclular, bin aile bir sefer de olmak üzere Şeyh İsmail'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bunu duyan Avşar, Tekelü, Şamlu, Varsak, Karacadağ, Kaçar Dulkadir sufilerinden 7000 kişi Şeyhin etrafında toplanmıştır. (Gündüz, 2013, s. 50). Türkmenler, İsmail'i Mehdi veya kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın Türkmenler üstündeki çalışmaları onları İsmail'e hazır hale getirmiş, Gilan'dan İsmail'le beraber Türkmenler de çıkmıştır. (Javanshir, 2007, s. 152).

Şeyh İsmail, 1501 senesinde ordusuna katılan; Dulkadir, Varsak, Şamlu, Kaçar, Rumlu, Tekelü Türkmenleri ile Şirvan'a saldırmış, Şirvan Şah'ı öldürmüştür. Aynı sene Akkoyunlu şehzadesi Elvend'in ordusunu yenerek Akkoyunluları ortadan kaldıran Şeyh İsmail, Tebriz'e yönelerek Şahlığını ilan etmiştir. Safevi Devleti'ni kurduktan sonra Şah İsmail, ceddi gibi Anadolu'da yaşayan Türkmenler üzerindeki faaliyetlere devam etmiş, propaganda için halifeler göndermiş ve Anadolu'dan vergi toplamıştır. Şah İsmail'in Türkmenler üzerindeki itikadi ve siyasi tesirinin yanı sıra, Türkmenlerin ata kültüründe olduğu gibi Şah'ın kutsallaştırılması da onun Türkmenler üzerindeki etkisini artırmıştır. (Tafloğlu, 2012, s. 110).

Kızılbaş Türkmenler, Safevi Devleti'nin kuruluşunda olduğu kadar yönetimde de etkili olmuşlardır. Sadece merkez değil, uçlarda da Kızılbaş ayanlar hâkim mevkiye sahip olmuşlardır. Kızılbaş Türkmen emirleri, savaşta gösterdikleri yiğitlikleri sayesinde Safevi hükümdarı tarafından vali, beylerbeyi, emirü'l-ümera, hâkim olarak atanmış, böylelikle cemaat ve bölgelerini kontrol altında tutmuşlardır. Bu emirler kendi aralarındaki mücadeleler sebebiyle Safevileri zamanla düşmanın karşısında zayıf düşürmüşlerdir. Yaşanan bu durum nedeniyle geç dönemde hâkim mevkideki Kızılbaş Türkmen emirleri azalmıştır. (Veliyeva, 2016, s. 2).

Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü* adlı kitabında “Anadolu’lu Kızılbaş Türkler olmasa değil Safevi Devleti’nin kuruluşu, Erdebil Şeyhlerinin siyasi gayeler taşımaları düşünülemezdi” demiş ve “Safevi Devleti’ni kuran ve onu ayakta tutan unsurun Anadolu Türkleri” olduğunu, Safevi Devleti’nin temel taşının Osmanlı hakimiyetindeki Anadolu Türkmenlerinin olduğunu ifade etmiştir. (Sümer, 1976, s. 22).

Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail Mücadelesinin Zirve Noktası: Çaldıran Savaşı

1512’den 1514’e kadar süren saltanat mücadelesini kazanan Yavuz Sultan Selim, uzun zamandır Anadolu’yu yağmalayan, taşkınlık çıkararak ve Osmanlı Devleti’nde olan iç karışıklıklardan istifade etmek isteyen İran ve Anadolu’daki Kızılbaş sorununu çözmek istemiş, bu yüzden İran’a sefer kararı almıştır. (Erdoğan, 1998, s. 23). Ayrıca Şah İsmail’in itikadi fikirlerini siyasi emellerine alet ederek, Anadolu topraklarına göz dikmesi de Yavuz Sultan Selim’i bu kararı almaya itmiştir. Sultan Selim; savaş hazırlıkları yanında, sefer evvelinde Anadolu’da Şah İsmail’in tesiri ile çıkan isyanları bastırmakla uğraşmış, Anadolu’da kendisine muhalif Safevi taraftarlarını tespit ettirip, önlemler almıştır. (Keven, 2015, s. 92).

Çaldıran Savaşı

Sultan Selim, tahta geçince Şah İsmail gelenek üzerine olmasına rağmen yeni sultanın cülusu şerefine elçi gönderip tebrik etmemiştir. Yavuz’la taht kavgasına giren Şehzade Ahmed, ortadan kaldırılınca oğlu Şehzade Murad’ı himaye edip, Fars Eyaletinde bazı bölgelere yönetici olarak atamıştır. Şah İsmail, Nur Ali Halife isyanını desteklediği gibi Turgutoğullarına gönderdiği gizli mektuplarla Osmanlı topraklarındaki niyetini göstermiştir. Görüldüğü üzere, Yavuz Sultan Selim İran seferi konusunda ne kadar ciddiye, Şah İsmail de sıcak savaşa girmeden Osmanlı’nın içinde bulunduğu bunalımları kullanarak emellerine ulaşmak niyetinde olduğunu açıkça göstermiştir.

Yavuz Sultan Selim, Acem seferine çıkmadan evvel siyasi ve dini tedbirler almaya başlamıştır. Öncelikle Türkmenler arasında yaşanacak seferin meşruluğunu göstermek amacıyla ulemeden görüşler istemiş, bunu her yana duyurmuştur. Anadolu’da Safevi taraftarlarının tespitini yaptırmış; bazılarını hapsedirmiş, bazılarını tehcir ettirmiştir. Bu tahkik ve tespit sırasında sayıları 40.000 bulan Safevi yanlısı Kızılbaş’ın katledildiği bilgisi günümüze kadar tartışmasız olarak ulaşmıştır. Öncelikle bu bilgi için sayının abartıldığını ya da yuvarlak bir rakam verildiğini söyleyebiliriz. İlk olarak o dönem yazarı olan İdris-i Bitlisi’nin *Selimname* eserinde böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu konuyu açık bir şekilde izah eden ilk kaynak İdris-i Bitlisi’nin yazdığı *Heşt Bihişt* adlı II. Bayezid dönemine de yer verdiği, sonradan I. Selim dönemi bilgilerini de eklediği fakat düzenleme fırsatı bulamadan

vefat ettiği 8 ciltlik eseridir.² Bu eserde sefer öncesi Yavuz Sultan Selim'in memleket idarecilerine şöyle bir hüküm yolladığı belirtilir.

“...hiç beklemeksizin her yörede Kızılbaş taifesinden her kim varsa ve nerede oturuyorsa, üç atasına dek bu Safeviye şeyhlerinin üç tabakasına inanan müritlerden iseler, her halükârda ‘imanı inkar ile değiştiren şüphesiz doğru yoldan sapmış olur’ ayeti gereğince köklerinin kazınmasını ve tebdil ile cezalandırılmayı hak etmişlerdir, kaçınılmaz olarak Rum (Anadolu) beldelerinde oturan ve yolculuk halinde bulunan bu taifenin yediden yetmişe hepsini yazsınlar ve kadılar arz etsinler...”

İdris-i Bitlisi, bu emir gereği öldürüldüklerini yazar. (İdris-i Bitlisi, 2001, s. 130).

İdris-i Bitlisi'deki bu bilgileri daha sonraki bazı vakanüvisler eserlerinde kullanmışlardır. Mesela Hoca Sadettin deftere kaydedilen 40.000 kişinin bazısının katl bazısının hapsedildiğini (...tefahhus ve tedkik-i hükkam ile tahkik bulan kırk bin mikdarı ru'us-ı hâbisü'n—nüfus kimi maktul ve kimi mahbûs olmuşıdi...) yazarken (Hoca Sadettin Efendi, 1979, s. 245) Gelibolulu Mustafa Âli ele geçirilen “kırk bin mikdarı” râfizinin kılıçtan geçirilip defterinin merkeze yollandığını bildirir. (Gelibolulu Mustafa Ali, 1997, s. 1067).

Yine dönem tarihçilerinden Celâlzade Mustafa sarayın içinde olup pek çok belgeyi görüp, pek çok dedikoduyu duymasına rağmen “Selimname adlı eserinde bu konudan bahsetmez. Diğer taraftan Safevi sarayı da böyle bir katliama sessiz kalmamıştır. Nitekim Safevi kaynakları da böyle bir hadiseden söz etmez. (Gündüz, 2015, s.176).

Sultan Selim sefere çıkmadan önce İran'a ticari ambargo uygulayarak, İran ipeğinin Batı'ya geçmesini engellemek istemiş, tüccarların geliş-gidişini yasaklayarak hudutları kapattırıştır. (Özkan, 2018, s. 94). Yavuz Sultan Selim, Avrupa-İran ticaretini engellediğinde ipekle birlikte; gümüş, demir ve savaş aletleri ticaretini sekteye uğratmıştır. Şah İsmail'in bütün dünyayla ilişkisini keserek teslim olmasını sağlamaya çalışmıştır. (Hoca Sadettin Efendi, 1979 s. 275-277). Şah İsmail'in dini politikaya alet ederek İslamiyet'e uymadığı halde mezhebi inanca uygunmuş gibi kabul edip uyguladığı adetler, Osmanlı aydın kesimini rahatsız etmiş, bu durum onların eserlerine yansımıştır. (Özkan, 2018, s. 94). Lütfi Paşa *Tevarih-i Al-i Osman* adlı eserinde “Şah İsmail kanlımızdır. Şeyh Haydar oğlu Şah İsmail, Râfizi Mezhebini seçip, taraftarlarına sünnilerin katlini helal görmüştür. Mescitleri ve medreseleri yakıp yıkmış, İslam dinini zelil etmiştir.” demektedir. (Lütfi Paşa, 2001, s. 109).

Celal-zade Mustafa ise “Selimname” adlı eserinde:

“Çıkışı sultanlara korku verip, kan akıtmayı, içki ve zinayı mubah kıldı. Yeni bir yol ortaya çıkarıp, dinin yapısını ona perde yaptılar. Dünyaya zulüm örtüsünü yayıp, bütün büyüklere hakaret ettiler. Resulün ahabına dil uzatıp, nefsi arzularıyla yola gittiler. Nafile ve farzlara saldırap, sövmeye ve Rafizilik kemendine yapıştılar. İstila ettikleri ülkelerde mescit ve camileri hayvan ahır, dinin sağlam kaideleri nakitlerini küçümseme kesesine

² İdris-i Bitlisi'nin oğlu Ebulfazl Mehmet Çelebi, babasının ölümünden sonra (Emecen, 2012, s. 92) onun çalışmalarının müsveddelerinden yararlanarak (Özcan, 1998, s. 271-273) *Selimsâh-name* eserini tamamlamıştır. (Emecen, 2012, s. 92).

koyup, elem veren zulüm örtüsüyle dinin güzelliğini örttüler. Bütün İran bölgeleri karmakarışık olup, nerede bir temiz Sünni mezhepli ilim ve edeb sahibi varsa varlığını kılıçlarının hedefi yapıp, ömürleri nakitlerini toprağa salarak, hepsini yok ettiler.” diye bir yakarıştta bulunmaktadır. (Celâl-zade Mustafa, 1990, s. 272-273).

Yavuz Sultan Selim’in bir diğer sefer hazırlığı ise harp öncesi Kızılbaşların katline meşruiyet kazandırmak için ulemadan fetva almasıdır. Sultan Selim Edirne’de toplanan harp divanında hazır bulunan ulemadan “*Şah İsmail ve taraftarlarının küfrün ve kanının helâl olduğuna*” dair fetva istedi. Bu kanlı fetvanın altına imza atmak çok büyük mesuliyet olduğundan ulema Sultanın bu isteği karşısında müşkül durumda kaldı. Kanaatimize göre dönemin bilginleri bu mevzu hakkında sadece görüş bildirmişlerdir. Fetvayı ise sadece Hamza adındaki bir zat vermiştir. Hamza’nın kim olduğu bilinmemekle beraber lakabı Sarıgürz’dür. Elimizdeki tek vesika budur. Bu fetvada “*Erdebiloğlu İsmail’in Peygamberin sünneti, Kuran-ı Kerim ve İslamiyet ile alay ettiği; haram olan şeylere helâl dediği ve taraftarlarının onu Allah yerine koyup secde ettiklerini yazıp sünnilerin en hassas noktasına dokunuyordu. Kızılbaşların kafir olduklarını, onları öldürmenin vacip olduğunu, onlarla yapılacak çarpışma da ölenlerin cennetlik olduğunu*” söylüyordu. Padişah bu fetva sonrası baharda ordunun Yenişehir Sahrasında toplanmasını emrederek kararının katiliğini belli etmiştir. (Tansel, 1969, s. 36).

Yavuz Sultan Selim, Edirne’den İstanbul’a gelip, 20 Mart 1514’te Ordu-yı Hümayun’a sefer emri vermiştir. Üsküdar Sahrasına tuğlar (sancak) dikilmiştir. 23 Nisan’da ordu Üsküdar’dan hareket edip İzmit’e gelmiştir. Burada Şah İsmail’in Kılıç adındaki casusu tevkif edilmesine rağmen, eline harp ilanı olan bir name tutuşturulup Tebriz’e gönderilmiştir. (Öztuna, 2011, s. 52). Mektupta, Şah İsmail’in dinden çıktığı ve ortadan kaldırılması gerektiği, vurgulanarak tövbeye çağrılmıştır. (Özkan, 2018, s. 96). 1 Haziran’da Konya’ya gelmiş, Mevlâna’nın Kabri ziyaret edilmiştir. (Öztuna, 2011, s. 52). Selim, Kayseri’ye varınca Dulkadiroğlu Alaüddevle Bozkurt Bey ile müzakerelere girişmiştir. Fakat ihtiyarlığından bahis ile sefere iştirak edemeyeceğini bildiren Alaüddevle Bozkurt Bey, (Tekindağ, 2011, s. 59) “kendisi gibi doksanlık bir pir-i faniyi sefere sürüklemenin hiçbir fayda sağlayamayacağını” bildirip, yaşlılığını bahane ederek sefere katılmamıştır. Aslında Yavuz Sultan Selim, Alaüddevle’nin sadakatini ölçmek için bu teklifi yapmıştır. (Alparslan vd., 2008, s. 106). Temmuz ‘da Sivas’a gelmiş, burada güvenlik amaçlı ihtiyar, acemi, rütbesiz ve yorgun neferlerden oluşan 40.000 kişilik bir kuvvet bırakılmıştır. Şah İsmail Sultan Selim’in yaklaştığı haberini alınca Ustaclu Muhammed Han’dan Osmanlı ordusunun menzilerindeki mesken ve mahsullerin yakmasını isteyerek, Osmanlı ordusunu yolundan alıkoymak istemiştir. Fakat mükemmel menzil sayesinde Osmanlı ordusu, bazen zor duruma düşse de 5 Ağustos’ta Erzurum’a ulaşmıştır. Erzurum’dan sonra ordunun yürüyüşü zorlaşmış, gidilen yollara rağmen düşmanla bir türlü karşılaşmamıştır. (Öztuna, 2011, s.52-53).

Yeniçeriler, düşmanın meydana olmadığını, boş çorak arazilerde yürümenin lüzumsuzluğunu söylüyor, yırtılmış ve eskimiş çarıklarını tüfenklerinin üstüne asarak, askerin beyhude yere telef olmasından şikâyet ediyor, daha da ileri giderek Selim’in otağına tehdit mektupları bırakıyorlardı. Hatta bir sabah Yeniçeriler, Sultan Selim’in çadırına kurşun

sıkma cesareti göstermişlerdir. Anlaşıyor ki; Sultan Selim, yeniçerilerin arasına girmek maksadıyla kısa ve kati ama acı bir hitabette bulunmak suretiyle, izzeti nefis ve gururlarını tahrik ederek, hadiselerin büyümesine engel olmuştur. Nitekim askere “*benim peşimden gelmek isteyenlerden, bana hizmet amacıyla terkeş takmış ve kılıç kuşanmış olanlardan isteyenler, şu an ayrılın, ama ben kararımdan dönmeyeceğim.*” şeklinde bir hitabette bulununca, yeniçeriler sancaklarından ayrılmaya cesaret edememişlerdir. (Tekindağ, 2011, s. 63). Nihayet Şah İsmail’in savaş sahrasına çıktığı havadisi, Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından ordugâha ulaşmıştır. İki ordu Van Gölü’nün kuzeydoğusunda bulunan Çaldıran Ovası’nda karşılaşmıştır. Osmanlı ordusu, Çaldıran tepelerinden ovaya inmiş, tertibatını almış ayrıca usûl olduğu üzere Sultan, kapıkulu efradıyla merkezdeki yerini almıştır. Ordunun sağ cenahına Anadolu Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa, sol cenaha Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa’nın kumanda etmesi kararlaştırılmıştır. Şah’ın ordusunda ise sağ cenahta; Durmuş Han, Şamlu ve Nur Ali Halife, solda ise Ustaclu Mehmet Han koyulmuş, kendisi de muhafız efradı ile geride ihtiyatta konuşlanmış. (Uzunçarşılı, 1988, s. 266).

Muharebe gün doğarken başlamıştır. Her iki tarafın ordu sayılarını 80-100 bin hatta 150 bin olduğunu söyleyen mübalağalı rivayetler vardır. Osmanlı ordusu gece işgal ettiği sırtlardan, şafak sökerken ovaya inmiştir. Yeniçeri kuvvetlerinin önünde siper amacıyla develer ve arabalar dizilmiştir. Bağdat, Horasan, Meşhed, Hemedan valileri Şah İsmail’in ordusunda harbe iştirak etmişlerdir. Muharebede Şah’ın ordusu kendi vatanlarında bolluk içinde iken; Osmanlı ordusu, İstanbul’dan hareket edip Çaldıran Savaşı’nın başladığı 23 Ağustos’a değin 4 aydır, Anadolu’yu garptan şarka bozuk unlar ve yemişlerle geçmiş, yorgun bitaptı ve dinlenmeye vakit bulamamıştı. Önce Şah İsmail, ilk hamlesiyle Rumeli kuvvetlerini bozup, Hasan Paşa’yı şehit etmiştir. Fakat Anadolu kuvvetlerini kumanda eden Sinan Paşa müthiş bir hamle yapmış, topçu kuvvetlerinin açtığı yaylım ateşi ile Safevi saflarını devirmiş, Rumeli kuvvetlerinin aldığı yenilgiyi telafi etmiştir. Hatta Ustaclu Mehmet Han ölmüştür. Yavuz Sultan Selim’in maiyyetindeki kuvvetler üzerine yeniçerilerin de saldırıp yaylım ateşi açılmasıyla Şah İsmail yaralanarak atından düşmüştür. (Danışment, 1971, s. 11-12). Hoca Sadettin olayı şu şekilde izah etmektedir: “*Şahın yakın adamlarından Mirza Ali Sultan adındaki yakını ki, kılık ve giyim bakımından kendü biçiminde, göm ve görkemde ana benzer idi. Gördüğü yiğit Şah’ı fil gücündeki atından düşmüş kara yerde yaya ve yaşamadan umudunu yitirmiş, diye Şah roh olmuş, tepelenmeye kalmış ve ol mızraklı atlı can alıcı mızrağıyla üstüne doğrulmuş, kendüye çevirmekten gayri çare bulamayıp Şah benem deyü sipahinin önüne durdu ve şahlık davasın ve lafın urdu. Ol yiğit ise buna inanub at ve giysilerine tama eyledi ve anı bağlayub Şahu tuttum deyu büyük sevinçle padişah katına götürdü. Ol sırada sonu kötü öldürülesice ki Atçeken Hızır dimekle Kızılbaş arasında tanınmıştır. Sonra Şah İsmail anın mezarı üstüne kubbe yapup imaret eylemiştir. Canını Şaha feda idiüp at çekti. Şah da bindi*”. (Hoca Sadettin, 1979, s. 208).

İki taraf da çok kayıp vermesine rağmen; Şah İsmail’in 14, Sultan Selim’in 10 sancak beyi harb meydanında kalmış, Acem Şahu ise tüm gece kaçarak Tebriz’e ulaşmıştır. Osmanlı kuvvetleri bu esnada, düşmanın hazinesini, kadınlarını ve ordugâhını zapt etmişlerdir. Şah İsmail’in en sevgili haremeleri de bunlar arasında yer almaktadır. Esirler kadın ve çocuklar

haricinde Yavuz Sultan Selim'in emriyle katledilmiş, ertesi gün de vezirler ve askerler Sultanı zaferinden dolayı tebrik etmiştir. (Hammer, 1989, s. 150). Sultan Selim galibiyetten sonra oğlu Şehzade Süleyman'a gönderdiği fetihnamede, Ordu-yı Hümayun'un sağ cenahının galebe çaldığını ama sol cenahın başta bozulduğunu sonradan yeniçeriler ile kapıkullarının tüfek ve top ateşiyle ahvalin düzeldiğini bildirmiştir. Yavuz Sultan Selim, iki hafta sonra Tebriz'e girmiş, adına hutbe okutmuştur. Şah İsmail'in zorla Horasan'dan Tebriz'e getirdiği sanatkar, tüccar ve büyükleri Payitahta göndermiştir. Kış mevsimini ise Amasya'da geçirip, Şah'ı yakalamak niyetinde olduğunu ilân etmiştir. (İnalçık, 2008, s. 187).

Çaldıran Savaşı'nda ve Sonrasında Türkmenler

Yavuz Sultan Selim, şarkta, Osmanlı Devleti için hem ideolojik hem siyasi, hem de ekonomik anlamda tehdit olan Şah İsmail'in Anadolu toprakları üstündeki emellerine son vermiştir. Çaldıran Savaşı esnasında Anadolu Kızılbaş Türkmen Aşiretleri Safevi tarafında yer almıştır. (Küçükaya, 2000, s. 68). Mesela, Şamlu Boyunun savaşa ciddi katılımı olmuştur. Şamlular Safevi ordusunun sağ kanadında yer almışlardır. Savaş sonrası, Şamluların İsfahan veziri Mirza-şâh Hüseyin Şah İsmail'in eşi Taclu Hanım'ı, Şah'a getirdiği için Şamluların itibarı daha çok artmıştır. Rumlular ise savaşa ordu toplayamayan Şah İsmail'e, destek amacıyla Erzincan vilayetinde çekilip, Azerbaycan'da Şah'ın ordusuna katılmışlardır. Safevi ordusunun sol kanadında mevzilenen Ustaclular ise, Osmanlı ordusunun sağ cenahını dağıtsalar bile, Şah İsmail gibi hızlı davranmadıkları için top ateşi altında kalıp dağılmışlardır. Bu savaşta Safevi ordusunda en çok darbe alan kısım Ustaclular olmuştur. Sultan Selim ordusunun çarhçı atlıları kısmında Dulkadirli Türkmenlerini yerleştirmiştir. Şah İsmail'in ordusunun sağ kanadında ise Fars'tan gelen Dulkadirli yer almıştır. Şah İsmail, Dulkadirli muharebeye dahil olmadıklarını görünce, bir korçu ile haber gönderip savaşa katılmalarını istemiştir. Ama onlar bu emre itaat etmeyip savaş meydanından kaçmışlardır. Hem Osmanlı ordusu hem de Safevi ordusunda Dulkadir Türkmenleri yer almalarına rağmen savaşa aktif şekilde katılmamışlardır. (Javanshir, 2007, s. 341-505).

Çaldıran Savaşı, Yavuz Sultan Selim'in istediği gibi neticelenmiş ancak Sultan Selim bölgeden çekilince Şah İsmail, hakimiyet ve otoritesini bölgede yeniden tesis etmiştir. (Akgül, 1998, s. 24). Savaş sonrası bölgedeki Türkmen aşiretleri belli bir politika izleyerek ve kendilerine uygun şartlar sunularak Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Mezhep kavgalarından dolayı Anadolu'da Türkmenler arasında çıkan huzursuzluklar da bertaraf edilmiştir. Yine bu savaş ile Şah İsmail'in mezhebine ve karizmatik kişiliğine, kayıtsız şartsız inanan Kızılbaş Türkmenleri ve boy beyleri arasında Şah'ın prestiji sarsılmıştır. (Küçükaya, 2000, s. 70). Çaldıran Muharebesi'nin Anadolu halkı üzerinde tesiri olmuştur. Anadolu'da son 10 sene kaos içinde mezhepsel ve dini farklılıklar ile belirsizlikler içinde geçmişti. Ama savaş sonrası nispeten daha sakin bir ortam egemen olmuş, Şah İsmail'in sebep olduğu meçhullük ortadan kalkmıştır. (Gül ve Karadeniz, 2020).

Çaldıran Savaşı'nın Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenler üzerindeki sonuçlarını değerlendirdiğimizde: Savaşı Yavuz'un kazanması ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da

yaşayan Türkmen aşiretlerinin Şah İsmail'in baskısıyla Farslılaşması ve zorla Şii mezhebine girmeleri önlenmiş, bu da özlerini koruyarak günümüze kadar gelmelerine zemin oluşturmuştur. Savaştan önce Anadolu'da bilhassa Türkmenler arasında kanlı neticeleri olan etnik ve mezhebi isyanlar savaştan sonra ciddi olarak durmuştur. Anadolu'daki Türkmenlerin savaş sonrası, Erdebil Tekkesi ile bağları kesilmiştir. Kendi kabuğuna çekilen Kızılbaş Türkmenler, tekkeden halifeler vasıtasıyla yayılan ve Şiilik propagandası yapan vesikalara erişememişlerdir. (Keven, 2015, s. 97-98).

Sonuç

Tarih boyunca Anadolu'da yaşayan Türkmenler arzu ettikleri yaşama kavuşmak gayesi içinde olmuşlardır. Bazen doğrudan bir devletin egemenliğini kabul etmişler bazen başka bir devletin rakibi tarafından tabi oldukları devlete karşı yönlendirilmişlerdir. 16. yüzyılın başlarında bu siyasi aktörlerin örneği Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti olmuştur. Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail rekabetinin farklı gerekçelerini destekleyen bir unsur haline gelmişlerdir. Türkmenlerin sosyal, kültürel ve ekonomik hedefleri, iki önemli hükümdarın mücadelesine önemli bir vasıta olmuştur. Öyle ki, merkezîyetçi Yavuz Sultan Selim'in siyasetine itaat etmemişler, kaynakların diliyle asi Kızılbaş olmuşlar, daha ılımlı teklifler sunan Şah İsmail'e itaat edip vali, bey, emir, hâkim olmuşlar iltifat görmüşlerdir. Hatta Yavuz Sultan Selim'in Sünnî düşüncesi onlara cazip gelmemiş, Şah İsmail'in Şiî davetine icabet etmişlerdir. Sadece bir yönüyle anlaşılamayacak bir ilişkiler silsilesi içerisinde büyük güçlerin çok yönlü siyasetini yönlendirecek kadar da güç kazanmışlardır. Şah İsmail'in tekliflerini çekici bulan Türkmenler, iki büyük hükümdarın çekişmesi esnasında mühim roller kazansa da bahsedilen bu rekabette Türkmen ahalinin veçhe kazandıracak ölçüde kuvvetli olması, bu rekabetin neticesini değiştirebilecek düzeyde tesirli olmamıştır.

Türkmenlere siyaseti yönlendirme gücünü kazandıran hususları şu şekilde sıralamak mümkündür: İlk olarak Yavuz Sultan Selim devletinin gücünü ve meşruiyet kaynaklarını korumak istemiş, ikinci olarak Şah İsmail yeni kurduğu devletini büyütme ve topraklarını genişletmeyi arzulamış, üçüncü olarak Türkmenler ise baskı altında olmadan özgürce kendi inanç ve kültürlerine uygun bir otorite hakimiyetinde yaşamak istemişlerdir. Türkmenler bu arzularını gerçekleştirmek için iki büyük güç olan Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in mücadelesinde küçük ama çok etkili bir aktör olmuştur. Şah İsmail'in Şii mezhebini kullanarak Anadolu'daki Türkmenler vasıtasıyla başlattığı propaganda faaliyetleri, gün geçtikçe siyasi bir karakter kazanmıştır. Nihayetinde bu problemler yumağı Çaldıran Savaşı'nı çıkarmıştır. Sünnî İslam bu savaştan daha da güçlenerek çıkmıştır. Bu savaşla Şiilik son bulmadığı gibi Safevi Devleti de ortadan kaldırılamamıştır. Lakin devletin tüm organlarındaki düzensizliklere karşı tedbirler alınmış, etkin güç odakları tasfiye edilerek merkezi otorite güçlendirilmiştir. Kızılbaşlığın etki alanı daralmış, Acem Diyar'ından Anadolu'ya halife ve müritlerin gelmesinin önüne geçilmiş, Anadolu'da Kızılbaş Türkmenlerinden kaynaklı hareketler ciddi ölçüde azalmıştır. Buna karşılık Türkmenlerle özdeşleşen Kızılbaş itikadı ise kültürel bir kavram olarak bugüne kadar varlığını sürdürmüştür.

Konunun en önemli dönüm noktalarından olan Çaldıran Savaşı'nda Safevi ordusunda bazı Türkmen birlikleri yer almış olmalarına rağmen savaşın neticesini değiştirememişlerdir. Savaşı Yavuz Sultan Selim kazanmış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Türkmen aşiretlerin Farslılaşması ve zorla Şii mezhebine girmeleri önlenmiştir. Türkmenlerin özlerini koruyup günümüze kadar gelmeleri Çaldıran Savaşı ile mümkün olabilmiştir. Yine Türkmenler arasında kanlı neticeleri olan etnik ve mezhebi isyanlar savaştan sonra bitmiştir. Çaldıran Savaşı'nın Anadolu'daki Türkmenler açısından en önemli sonuçlarından birisi de Erdebil Tekkesi ile bağlarının kesilmesi olmuştur. Bu sayede Şiilik propagandasının etkisinden uzak kalmışlardır.

Sonuç olarak, imparatorluklar çağında toplumsal yapıda önemli bir yerde bulunan sosyal unsurların siyaseti biçimlendirmedeki rolleri mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu husus gözden uzak tutularak yapılacak araştırmalar eksik kalacaktır. Ayrıca o dönemler için toplumsal problem olarak görülen hadiseleri, zamanın tarihi, sosyolojik, ekonomik ve kültürel koşullarına göre değerlendirmek önemlidir. Aksi halde konu gittikçe büyüyerek günümüze kadar devam eden bir algıya dönüşecektir.

Kaynakça

- Akın, B. (2023). Alevi mi? Kızılbaş mı? Şia mı? “Alevi” sözcüğünün tarihte bugünkü anlamıyla kullanımına dair birtakım yeni mülahazalar. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 28(28), 18-50.
- Akgül, E. E. (1998). *Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akman, E. G. (2008). *Onaltıncı asır Osmanlı toplumunda belli başlı Kızılbaş isyanları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akyel, S. ve Şimşek, Z. (2014). Klasik kaynaklara göre XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen Kızılbaş ayaklanmaları. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7(0), 111-148.
- Alparslan, Y. Karataş, M. Yakar, S. (Edt). (2008). *Osmanlı-Dulkadirli siyasi ve sosyal münasebetleri. Maraş Tarih'inden Bir Kesit, Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, 87-113.
- Arslanoğlu, İ. (2002). Aleviliğin tarihsel-sosyal temelleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 8(23), 123-180.
- Büyükyıldırım, Y. (2012). *Çaldıran Savaşı ve Anadolu Alevileri üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Celâl-zade, Mustafa. (1990). *Selim-nâme* (Çev: A. Uğur ve M. Çuhadar). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, H. (2018). Osmanlı Devleti'nde meydana gelen vergi isyanları. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 18-34.
- Danişment, İ. H. (1979). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Dedekargınoğlu, H. (2010). Dünkü ve bugünkü Alevilik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 8(56) 327-348.
- Emecen, F. (2012). *Zamanın İskender'i şarkın Fatih Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Erdoğan, A. (1998). *Yavuz Sultan Selim'in faaliyetlerinde din faktörü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erkan, Ü. (2014). *16. yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş ayaklanmaları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Fırlı, E. R. (1993). *Milletlerarası tarihte ve günümüzde Şii sempozyumu*. İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 13-15 Şubat.
- Genç, V. (2021). 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar ile Safeviler arasında yaşanan dini ve siyasi polemikler. *Osmanlı Araştırmaları*, 57(57), 81-130.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (1997). *Künhü'l-âhbar* (Haz: A. Uğur ve M. Çuhadar). I/I, Kayseri.
- Gül, A. ve Karadeniz, E. (2020). II. Bayezid-I. Süleyman dönemleri arasında yoğunlaşan Osmanlı-İran siyaseti. Hacettepe Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Semineri. Erişim Tarihi: 21.04.2024. https://www.academia.edu/43544241/II_Bayezid_I_S%C3%BCleyman_Osmanl%C4%B1_Safevi_%C4%B0li%C5%9Fkileri.
- Gündüz, T. (2013). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, T. (2015). *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Hammer, J. V. (1989). *Büyük Osmanlı tarihi 4. cilt* (Çev: V. Bürün). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hoca Saadettin Efendi. (1979). *Tacüt-tevarih 3. cilt* (Çev: İ. Parmaksızoğlu). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hoca Saadettin Efendi. (1979). *Tacüt-tevarih, 4. cilt* (Çev: İ. Parmaksızoğlu). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Işık, I. B. (1998). *Halep Türkmenleri (Boy ve oymaklar)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- İdris-i Bitlisi. (2001). *Selimşâh-name* (Çev: H. Kırlangıç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnalçık, H. (2008). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar klasik dönem (1302-1606) siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Javanshir, B. (2007). *İran'daki Türk boyları ve boy mensubu kişiler (Safevi dönemi-I. Şah Tahmasb hakimiyetinin sonuna kadar/1576)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Enstitüsü Güzel Sanatlar Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayhan, H. (2011). Selçuklulardan Safevilere Türkmen meselesi. *History Studies, Volume 3(3)*, 215-224.
- Keven, A. (2015). *Anadolu'da Kızılbaşlık ve Kızılbaşlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Küçükaya, A. (2000). *Yavuz Sultan Selim'in Doğu politikası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Van.
- Lütfi Paşa. (2001). *Tevarih-i Al-i Osman* (Çev: Kayhan Atık). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1990). *XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı resmi ideolojisi ve buna muhalefet problemi*. XI. Türk Tarih Kongresi Bildirisi. Ankara, Türkiye, 5-9 Eylül.
- Ocak, A. Y. (2000). Babaîler isyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin doğuş ve gelişim tarihine kısa bir bakış. *BELLETTEN*, 64(239), 129-160.
- Öz, M. (2010). *TDV İslam ansiklopedisi 39. Cilt*. İstanbul.
- Öz, M. ve Fatih, Y. (2015). *Ötekilerin peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a armağan*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özcan, A. (1998). *TDV İslam ansiklopedisi 17. Cilt*. İstanbul.
- Özkan, M. (2018). *Fetvalar ve belgeler ışığında Osmanlıda Kızılbaşlık meselesi (16.-17. Yüzyıllar)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Öztuna, Y. (2011). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Savaş, S. (2013). *XVI. asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1976). *Safevi Devletinin kuruluş ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*. Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi, Ankara: Güven Matbaası.
- Tafloğlu, S. (2012). İran-Türk Safevi Devleti'nin kuruluşu ve Türk tarihine stratejik etkisi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4(13), 105-115.
- Tansel, S. (1969). *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tapan, F. (2021). Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışında Malkoçoğullarının rolü. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 321-331.
- Teber, Ö. F. (2005). *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık farklılaşması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekindağ, M. C. (2011). Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi. *Tarih Dergisi*, 17(22), 49-78.
- Temizkan, M. (1999). Şah İsmail'in Anadolu oymaklarının desteğini kazanmasının sebepleri üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (8).
- Türüt, D. (2019). *Osmanlı'da bir muhalefet hareketi olarak XVI. Yüzyılda Kızılbaşlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi 2. cilt*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Veliyeva, Z. (2016). Safeviler devrinde Türkmenler ve yayıldıkları bölgeler. *Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Dergisi*, 771-810.
- Vurgun, S. P. (2021). *Safevilerin Anadolu faaliyetleri (Şah İsmail'in ölümüne kadar)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Yıldırım, R. (2017). *Aleviliğin doğuşu Kızılbaş sufiliğinin toplumsal ve siyasal temelleri (1300-1501)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

